

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН**

**Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
Д.10.16.525 ВЕДОМСТВОЛОР АРАЛЫК ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ**

Кол жазма укугунда

УДК: 82-121(575.2)(043.3)

ЧЫЙБЫЛОВА БУРУЛ АСЕКОВНА

**КАКЕН АЛМАЗБЕКОВДУН ПОЭЗИЯСЫ: УЛУТТУК БАШАТ ЖАНА
ЖАҢЫЧЫЛДЫК МАСЕЛЕЛЕРИ**

Адистиги: 10.01.01 - кыргыз адабияты

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

БИШКЕК-2017

Диссертациялык иш К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин Кыргыз адабияты кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: филология илимдеринин кандидаты, доцент

Карымшаков Санарбек

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору, профессор
Үкүбаева Лайли

филология илимдеринин кандидаты, доцент

Койлубаев Келдибек Кадырбаевич

Жетектөөчү мекеме: И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасы,
Дареги: Бишкек ш., Т.Саманчин көчөсү 10а

Диссертациялык иш 2017-жылы 15-декабрында саат 13:00дө филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана КРУИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу түзүлгөн Д.10.16.525 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265 а.

Диссертация менен КРУИАнын илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265 а.

Автореферат 2017-жылдын _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы,

филология илимдеринин кандидаты

Ыйсаева Н.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Адабий көркөм процесстеги жазма профессионал адабиятыбыздын пайда болуусунда фольклордук салттардын таасири, жаңычылдыктын белгилери 1970-жылдардан тарта иоимий талдоого алына баштаган. Бул маселеде адабиятчылар М.Богданова, С.Жигитов, К.Асаналиев, Ж.Таштемиров, М.Борбугулов, Р.Кыдырбаева, А.Садыковдор өз пикирлерин жазышып, маселени ар тараптуу изилдөөгө аракет жасашкан. Теориялык ыңгайдагы бул авторлордун эмгегинен кийин профессиоанлдуу адабияттын жаралышына идеялык-эстетикалык, руханий-нравалык жактан булак болуп берген фольклордун, акындар чыгармачылыгынын көркөм процесстеги удаалаштыктарын анализге алган, Л.Үкүбаеванын, С.Искендерованын, А.Турдугуловдун, М.Көлбаеванын эмгектери бар. Ал эми фольклордук салттарды ар бир акындын чыгармачылыгынын негизинде талдоого алуу ишин улай табигый талантка ээ акын К.Алмазбековдун чыгармачылыгынын негизинде улуттук башат жана жаңычылдык маселелерин талдоого алуу иши актуалдуу бойдон калган. Себеби, К.Алмазбековдун чыгармачылыгы эл арасына терең сиңип, окурмандардын сүйүктүү акынына айланып калса дагы акындын чыгармачылыгы тууралуу илимий чөйрөдө Ж.Байтерекованын «Арман ырларынын поэтикасы» (2001) деген диссертациядагы «Эненин арманы», «Кыргыз көчү» ырларына арналган үч жарым беттик көлөмдө талдоосун эске албаганда, бир да эскерилбей, жок катары көңүл сыртында калгандай сезим калтырат.

Акын Какен Алмазбеков кыргыз адабиятында поэзия айдыңында эч кимдикине окшобогон өзүнө гана таандык жазуу стили, үнү менен келип, кеч болсо да өз ордун таба алды. Себеби акындын ырлары өзүнөн-өзү куюлушуп, уккулуктуу керемет обонго салынып ырдалууга ылайыкталып жазылгандыгы, кошок, арман, айтыш, жоктоо, терме өндүү оозеки чыгармачылыктын көркөм формаларын акындык талантына өтө чеберчилик менен пайдаланып, жаңы бир өң-түс берүүгө, тереңдетүүгө багытталган. Башкача айтканда, Какен Алмазбековдун поэзиясы – көркөм-эстетикалык жана улуттук колориттин касиет-сапаттары менен узакка өмүр сүрө турган көрүнүш деп айтсак болот. Анткени акындын чыгармалары накта улуттук салттуу поэзиядан өсүп чыгып, тубаса талант менен табигый түрдө өнүгүп, мезгилге шайкеш жашаган уникалдуулук. Мына ушундай таланты бар мыкты акын Какен Алмазбеков - «адабиятта акыйкат мамиле жасалбай жүргөн» (К.Даутов) эки акын болсо алардын бири. Анын чыгармалары жөнүндө гезиттик макалалар, бирин-экин эскерүүлөр гана жазылганы болбосо акындын адабий жолун толук камтыган атайын илимий талдоолор, ар тараптуу иликтөөлөр жок. Бул **иштин актуалдуулугун** негиздеп турат.

Экинчиден, Какен Алмазбековдун чыгармаларын атайын изилдөөнүн тилкесинен өткөрүү оозеки чыгармачылык менен адабияттын карым-катыш маселесинде жаңы бир ойлорго башат болуп, илимий-теориялык түшүнүктөрдү кеңейтип, адабият таануу илиминин татаал маселелерин чечмелөөгө, жеке акындын чыгармачылыгындагы талант синкретизминин табиятын талдоого жардам берет.

Диссертациянын темасынын негизги илимий иштер менен болгон байланышы. Илимий изилдөөнүн темасы К.Карасаев атындагы БГУнун Кыргыз адабияты кафедрасынын илимий иштеринин планы менен дал келет.

Изилдөөнүн максаты Какен Алмазбековдун адабий мурастарын илимий талдоодон өткөрүп, идеялык-тематикалык, көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн талдоо аркылуу чыгармачылыгына баа берүү. Акындын поэзиясындагы улуттук башаттын таасирин, аны өздөштүрүү абалын талдоого алуу менен чыгармачылык көркөм ойдун синкретизмин, жаңычылдык белгилерин, ачып берүү болуп саналат. Бул максаттарды аткаруу үчүн төмөндөгүдөй **милдеттерди** алдыбызга койдук:

- Какен Алмазбековдун адабий бейнесин ачып берүү, поэтикалык чеберчилигин, көркөмдүк изденүүлөрүн тереңден изилдөө;
- Акындын поэзиясындагы салттуулук менен жаңычылдыктын диалектикасын аныктоо;
- К. Алмазбековдун поэзиясы – ырчылар поэзиясынын жаңычыл көрүнүшү экендигин аныктоо;
- акындын көркөм ойлоосундагы синкретизди ачып көрсөтүү;
- акындын поэзиясындагы нукура элдик мүнөздүн, улуттук колориттин көркөм иштилин талдоого алуу;
- акындын поэтикалык дүйнөсүнүн өзгөчөлүгүн белгилөө менен анын поэзиясынын тилине тиешелүү көркөм табылгаларды жалпылаштыруу болду.

Илимий иштин жаңылыгы. Адамдык жазмышы, чыгармачылык тагдыры да башкалардан түп тамырынан бери айырмаланган Какен Алмазбековдун чыгармачылыгын ачып берүү менен ырларынын идеялык, тематикалык, көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн алгач ирет талдоого алышы, акындык өнөр менен профессионализмдин жуурулушунан жаралган чыгармачылык бейнесинин илимий-теориялык жактан иликтенип жатышы изилдөөнүн жаңылыгы болуп саналат.

Иштин объектиси жана методологиялык негизи. Илимий ишти жазууда акындын өмүр таржымалы, чыгармачылык бөтөнчөлүгү тууралуу жазылган дээрлик бардык эмгектер, жарык көргөн жыйнактар, жалпы акындын мурастары объект катары пайдаланылды. Ишти жазууда филология

илимдеринин ар кыл маселелерин чечмелеген фундаменталдуу иштер, адабий-теориялык изилдөөлөр, аталган проблемага байланыштуу адабиятчылардын, сынчылардын жана поэзия жанрын, профессионал акындардын чыгармачылыгын иликтөөгө арналган илимпоздордун ойлору, пикирлери пайдаланылды.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- Какен Алмазбеков - кыргыз адабиятынын тарыхында башкаларга окшобогон чыгармачылык тагдыр күткөн, профессионал акын;
- Какен Алмазбековдун чыгармачылыгы – элдик поэзия менен профессионалдуу поэзиянын синтезинен куралган көркөм дүйнө экени;
- Какен Алмазбековдун поэзиясы – ырчылар поэзиясынын жаңычыл көрүнүшү;
- К.Алмазбековдун чыгармалары нукура элдик мүнөз күткөн, улуттук колоритти бийик чыгалдырган ырлар;

Акындын поэтикалык дүйнөсүндөгү башкы өзгөчөлүк ырларынын мазмундук, көркөмдүк жагынан шайма-шай иштелип, уйкаштыгы, мазмундуулугу, образдуу жөнөкөйлүгү менен катар музыкалуулугунда;

Жалпысынан алганда, Какен Алмазбеков – элдик чыгармачылык менен профессионалдуу поэзиянын жетишкендиктерин өзүнүн көркөм ойлоосунда синтездештире алган чоң акын экени далилденди.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: Акын К.Алмазбековдун жалпы чыгармачылыгын системалуу изилдөөгө алышын изденүүчүнүн жеке салымы катары кароого болот.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси. Бул изилдөөнү фольклористика, адабият таануу багытындагы изилдөөлөргө теориялык жактан көмөкчү материал катары пайдалана алышат. Ал эми жалпы билим берүүчү орто мектептердин жогорку класстарындагы адабият сабактарында жана жогорку окуу жайларынын кыргыз адабиятынын тарыхы, акындар поэзиясынын тарыхы курстары боюнча лекция, практикалык сабактарда изилдөөнүн материалдары практикалык өңүттө кеңири пайдаланылат.

Изилдөөнүн апробацияланышы. Диссертация БГУнун кыргыз адабияты кафедрасында иштелип чыкты. Диссертациянын материалдары илимий конференцияларда, симпозиумдарда окулган докладдарда чагылдырылды. Ошондой эле БГУнун Кыргыз филологиясы факультетинде кыргыз адабияты боюнча тандоо курстарында акындын өмүр жолу, чыгармачылыгы окутулууда.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы. Иштин негизги мазмуну республикалык басма сөз беттеринде, Жогорку

аттестациялык комиссия тарабынан чектелген басылмаларда - «БГУнун жарчысы», «Кыргыз тили жана адабияты» журналдарында жарыяланды.

Диссертациянын түзүлүшү. Изилдөө иши киришүүдөн, эки бөлүмдөн, корутунду жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө иштин жалпы мүнөздөмөсү, алдына койгон максат, милдеттери, методологиялык негизи, жаңылыгы, теманын актуалдуулугу, коргоого сунуш кылынган жоболор, изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы чагылдырылды.

Биринчи глава **«Көркөм процесстеги салт жана жаңычылдыктын диалектикасы»** деп аталат. Анда чыгармачылыктагы салттуулук жана өздүк чеберчилик проблемасы акындын чыгармачылыгынын мисалында талданды.

Биринчи бөлүмдүн **биринчи параграфы “Көркөм адабияттагы салттуулук жана жаңычылдыктын карым-катышы»** деп аталып, акындын чыгармачылыгын калыптандыруудагы салттык жөрөлгөлөр жана профессионализм маселелери талоого алынат.

Салттуулук менен жаңычылдык деген эки түшүнүк адабий процессте бири-бири менен диалектикалык жактан тыгыз байланышкан. Адабияттагы салт жана жаңычылдык – көркөм процесстеги эски менен жаңынын диалектикалык өз ара аракеттенүүсү. Башкача айтканда элдик оозеки чыгармачылыктын же адабияттын эң жакшы деп эсептелген элдин аң-сезиминде, көркөм табитинде жалпыланган, доордон-доорго өткөрүлүп берилген идеялык-көркөмдүк тажрыйба эсептелген салттуулук адабияттын мазмун жактан да, форма жактан да жаңы көркөм жетишкендиктерге ээ болушуна, жаңыланууларга ээ болушуна жана байышына башат болуп берет. Салттуулук менен жаңычылдыктын ушундай карым-катышы адабият менен искусствонун өнүгүү диалектикасын шарттайт. Кыргыз адабиятынын өнүгүү этаптарына көз чаптырсак алгач фольклор, анан акындар чыгармачылыгы, кийинчерээк профессионал адабият пайда болгондугу баарыбызга маалым.

Элдик оозеки чыгармачылык карапайым элдин келечек тууралуу ой кыялдары, дүйнө тууралуу түшүнүктөрү, ишенимдери, элдин тарыхы, улуттук белгиси, башка элдер менен болгон алака-катышы, этикалык-эстетикалык нормалары чагылдырылгын – элдик чыгармачылык. Ал эми акындардын чыгармачылыгы жалпысынан фольклордук нукта багыт алып, мазмундук, формалык, көркөм поэтикалык жактан көп айрмаланбаганын байкоо кыйын эмес. Фольклор жана акындар чыгармачылыгы чагылдырылып

жаткан турмуштук мазмун, элдик идеяларды поэтизациялоо жагынан жалпылыктарга ээ экенин көрөбүз. Ошол эле учурда акындар чыгармачылыгында элдик поэзияга тийиштүү өзгөчөлүктөр баштапкы калыбында келип кирип, ал профессионалдык адабиятка чейин жеткенин байкоого болот. Бул бири-бирин уланткан, жаңыланган кубулуштар менен тыгыз байланышта болуп, диалектикалык карым-катышта дайыма чогуу жүргөндүгү үчүн кылымдан кылымга мурас катары өтүп келгендиги илимде салттуулук түшүнүгү менен аныкталат. Орустун окумуштуусу В.П.Аникин: «Традиция – көп кылымдан укумдан тукумга өтүп салтталган, жашоо турмушта таразаланып, такталган идеялык-көркөмдүк баалуулуктар экендигин» [Артыкбаев, К. Чыгармалар жана ойлор. – Фрунзе: Кыргызстан, 1974] белгилсе, белгилүү окумуштуулар Р. Кыдырбаева, К.Асаналиевдер: «Традиция анчейин курулай көчүрүлүп келинбейт. Акын өзүнөн мурдагы адабият ишмерлеринин идеялык-көркөмдүк ыкмаларын терең өздөштүрүү менен бирге жаңы турмуштук шарттарга, кырдаалдарга карата пайдаланат» [Кыдырбаева, Р.З., Асаналиев, К. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. – Бишкек, 2004] – деп жазышкан. Демек, адабиятчылардын пикирлеринде салттуулук көп кылымдын мезгилди кучагына алып, улам жаңырган мезгил коомго карата жаңыланып туруучу «жандуу кубулуш» (Ж.Таштемиров) экени айтылат. Мына ушундан улам акындар чыгармачылыгы өзүнө керектүү бардык ыкма, салттарды көбүнчө оозеки түрдө кабыл алууга негизделгендиктен алар элдик чыгармачылыкты, ошол эле учурда акындар поэзиясынын өзүнө чейинки салттуулуктарын дайыма булак катары пайдаланышканын көрөбүз.

Салттуулукту улантуу – өткөндөрдүн тажрыйбасын чыгармачылык менен өздөштүрүү аркылуу алга жылуу. Салттуулук менен жаңычылдыкты бинардык оппозицияда турган карама-каршы көрүнүш катары кабылдабастан, көркөм адабияттын өнүгүүсүндөгү эки карым-катыштагы аспект катары кароо керек. Салттуулук менен жаңычылдыкты бириктирген, алака-катышынын биринчи модели фольклор менен көркөм адабият эсептелет. Демек, адабий процесстин эң маанилүү түзүүчүлөрү – салттуулук жана жаңычылдык.

Фольклор – биздин ашкан улуу маданий байлыгыбыздын берекеси, кемибеген кенчибиз, ата-бабадан алып калган бирден-бир көркөм мурасыбыз. Фольклордун байлыгын үйрөнүү, анын эстетикалык тажрыйбасын өздөштүрүү ар бир кыргыз акыны үчүн зарыл нерсе экени адабиятчылар (С.Жигитов, К.Асаналиев, К.Бобулов, А.Садыков) тарабынан белгиленип, фольклорго таасирленүү кыргыз акын жазуучулары сыңары эле дүйнө элдеринин көпчүлүгүндө казылбай жаткан бай казына катары өзүнө

керектүү нерселерди алып, андан ары өнүктүрүп, өздүк продукцияга айландырып пайдалана билүү ар бир художниктин өздүк дараметине байланыштуу болору айтылган. Мындан улам акын-жазуучулардын алдында “...чыныгы художник элдик оозеки чыгармачылыктын канондорунун туткуну болбой, аны өзүнүн “лабораториясында” кайрадан жууруп чыгыш керек” [Бобулов, К. Фольклор жана адабият. – Фрунзе: 1980, 143-б] –деген талап, милдет турган.

Көркөм чыгармачылыктагы элдик оозеки адабияттын көркөм башатынан азык алуу Какен Алмазбековдун чыгармачылыгында да өзгөчө орунда турат.

Ал чыгармаларында төкмөлүк менен акындыктын салттарын жуурулуштуруп, элдик арман, терме, санат, айтыш ж.б. формаларды өз чыгармачылыгында ыктуу колдонуу менен акындыктын профессионалдуу жаңылыгына умтулуп, оозеки чыгармачылык менен акындардын салтында дастандарды, термелер менен поэмаларды, а түгүл драмалык чыгармаларды мураска калтырган.

Ар кандай акындын же жазуучунун чыгармачылыгы анын өмүрүнө тыгыз байланыштуу болгондуктан Какен Алмазбековдун поэзиясындагы жанрдык-тематикалык жактан көп түрдүүлүк, адам сезиминдеги, жан дүйнөсүндөгү түркүн-түстүү кубулуштардын көркөмдөлүп кайра жаңыланышы көп жагынан анын турмушунан алынган таасирлерге байланыштуу экенин көрүүгө болот.

Экинчи параграф **“Какен Алмазбековдун өмүр жолу, анын чыгармачылыгына таасир эткен турмуштук-эстетикалык факторлор”** деп аталат.

К. Алмазбеков 1934-жылы Чүй өрөөнүнүн Шалта айылында жарык дүйнөгө келип, балалык чагында кан күйгөн согуш алааматына туш болуп чоңойгон. Анын жеке адамдык турмушу менен чыгармачылык талантын ошол учурдагы коомдун социалдык жана руханий өнүгүш процессинде бири-бирин шарттаган бир канча факторлор калыптандырганын байкоого болот. Анын *биринчиси*, жергесинен «кара жаак» атыккан Калмырза, ак таңдай ырчылар Осмонкул, Сарыкунан, Токтонали, Ысмайыл, күлкүнүн шери – Шаршен, даңазалуу күүчүлөр Күрөңкөй, Мураталы, темир комуз чертүүнүн улуу устаты Адамкалый Байбатыровго окшогон таланттар чыккан Чүй өрөөнүндө төрөлүп, өсүшү; *экинчиден*, акындык талант ага эненин сүтү менен келген, демек бул жагынан алганда ал – тубаса жазмышка ээ. Апасы чоң атасы Мыктыбек ата өлгөндө кырк күн тынбай кошок айткан Наркүл чоң кошокчу экени бүгүнкүгө чейин эл оозунда айтылат. Мындан улам Какен эне сүтү менен кошо элдик мурастарды алып, руханий күлазыгына канганын

көрүүгө болот. **Үчүнчүдөн**, Какен Бишкек шаарындагы №5 орто мектебинде окуп, ден соолугунун айынан 9-класстан ары окуусун уланта албай калат. Бул акынга эки жактуу таасирин берет. Биринчи, ден соолуктун айынан окууну толук окуп бүтүп, бир кесипке ээ боло албай калган кемчилдиги болсо, экинчиден, тогуз жылдык билими болсо дагы адабияттын мыкты үлгүлөрүн окуп, таалим алышына болгон жетишкендиги болгон. Мындан улам акындын чыгармачылыгындагы элдик чыгармачылык менен профессионалдуулуктун салттарынын айкалышынын, синкретизминин башаты ушул жерден байкоого болот. Демек, акындын чыгармачылыгын калыптандырган турмуштук факторлор менен жеке тагдырдын айкалышуусу табиятынан тубаса жөндөмгө ээ болгон Какенди кези келсе оозеки төгүп, кези келгенде колуна калем алып лирикалык ырларды жаратууга машыктырганы көрүнөт.

Акындын чыгармачылыгы качан, кайсы ыры менен башталганы тууралуу так маалымат жок. Карындашы Сания Сатарованын эскерүүсүндө Какен согуш учурундагы ар бир турмуштук окуяга жараша ыр кураштырып, ар бир сөзүн уйкаштыкта сүйлөгөнүн байкоого болот. Өнөрдүн туткасын кармап, эл арасында куудул сөздөрүн айтып, кези келгенде терме, санат, сүйүү, арман ырларын элге тартуулай коюп жүргөн өнөрлүү бала тогуз жылдык мектептен соң окуусун токтотуп, кийинчерээк республикалык куурчак театрында артист болуп иштеп калат. Ал жөн гана роль ойноп, театр артиси болбостон, искусствонун бул тармагында да өз күчүн сынап, пьеса жазууга бел байлайт. Үч-төрт пьеса жазып, анын бири ошол куурчак театрында «Каттын сыры» деген ат менен коюлган. Калган пьесалары Маданият министрлигинин репертуар бөлүмүндө сакталууда.

Акындын чыгармачылыгынын башкаларга окшобогон бөтөнчөлүккө ээ болушунда акындын адамдык жеке жашоосу да өзгөчө роль ойнойт. Какен Алмазбековдун адамдык жазмышы көпчүлктө кезикпей турган бөтөнчөлүктөр менен коштолуп, эч кимдикине окшобогон кур пенделик тагдыр күтүп жашаптыр. Ал жылда төл берген койдой, жылда китеп чыгарып, өзүнө-өзү милдет тагып, жазыла элек китептерин басманын планына киргизип ашыгып, шашылып чыгармачылык менен алектенүүдөн алыс.

Жылмайтат жакшы ыр деген,
Жыргап кал жакшы ыр менен.
Оюнду алып учуруп,
Ой менен, бирде кыр менен.
Жагалмай куштай кайкыган,

Жакшы ырдын жолу шыр белем - деп, акын өзүнүн табигат ыроологон талантын эш тутуп, бирде төгүп ырдап, бирде кагазга түшүрүп, айтор чыгармачылыктан рахат алып, жакшы ыр жаратса кубанып, ошого канаат, топук кылып, «жаманатты» сөздөрдөн улам атак-наамдан алыс калып, жай турмушта өмүр кечирген.

Ал көптүн бири сыяктуу көзү тирүүсүндө Жазуучулар союзуна мүчөлүккө да кабыл алынбаптыр. Демек, акындык тагдыр аны түрдүү ыкмада чыгарма жаратып, кези келсе обон менен шөкөттөп, ал тургай эл алдына ырдоого мажбурлаган. Мына ушул сапат-белгилер Какен Алмазбековдун чыгармачылыгынын синкреттүү абалын аныктоого жем таштайт.

Адабиятта жана фольклордогу искусствонун бир нече түрүн журулуштурган синкретизм К.Алмазбековдун чыгармачылыгында эки багытта өнүккөнүн көрүүгө болот. Биринчиден, акындын “Саламдашуу”, “Алым сабак”, “Оорулуу жигиттин арманы”, “Терме сабак”, “Терме”, “Ак бата” өңдүү акындык чыгармачылыктын негизинде жаралган чыгармаларында бир эле учурда автордун сөзү менен обондордун ритмдүү биримдиги айкалышып, чыгармаларынын синкреттик абалын көрсөтүп турат. Ал кайсы жерде, кандай абалда болбосун жагдайга жараша шыдыр төгүп, обон менен шөкөттөп, теңтуштарынын арасында болобу, эл алдында болобу аткарып сала берген. Экинчиден, акындын чыгармачылыгында төкмөлүк, дастанчылык, жазма акындык менен бирге актёрлук, бир нече пьесаларды жазган жазуучулук өнөрлөрдү бир башында айкалыштырып жүргөн таланттуу адам катары баалоого болот. Какен Алмазбековдун чыгармачылыгынын мындай синкреттүү абалы анын чыгармачылыгынын элдик чыгармачылыктын, ырчылык өнөрдүн нугунда калыптанып, жекеликке багыт алып, салттуулук менен жаңычылдыктын бир көрүнүшү катары бааланууга тийиш. Акындын чыгармачылыгында мындан башка дагы кандай салттуу көрүнүштөрдү байкоого болот?

Биринчиден, Какен Алмазбековдун чыгармачылык башатында акындык көрөңгөсүндө элдик оозеки чыгармачылыктын уюткусу турат. Бул тууралуу жогортон белгиледик.

Экинчиден, ырчылык өнөрдүн салтын улай көпчүлүк чыгармаларын кайсы жерде, кандай жагдай шарт болбосун оозеки ырдап импровизациянын элементтерин чыгармачылыгында калыптандырган. Анын “азыраак төгүп ырдаганын” [Даутов, К. Тереңдиктер жана бийиктиктер. – Фрунзе: Адабият, 1991. - 316] да эскерип жүрүшөт. Ошол эл учурда ал:

Алиги жармач жазма акын
Айлансын төкмө акындан.

Жетелей сүйөп таанышы

Жем жешкен бирге акырдан – деп «жармач жазма акынга» караганда төкмөчүлүктү, импровизацияны бийик койгон. К. Алмазбековдун жарык көргөн жыйнактарын окуп чыккан кишиге ырлары профессионал жазма поэзияга эмес эле, көбүнчөсү төкмө түрдө пайда болгон поэтикалык көрүнүш экени ачык байкалат.

Үчүнчүдөн, тематикалык, поэтикалык салттуулуктарды улантканын көрүүгө болот.

Ал эми акындын чыгармачылыгында профессионалдуу жазма адабияттын таасирин ачык байкоого болот. Анын профессионал жазма акындардын чыгармачылык нугунда жазылган өмүр, махабат, эне темасындагы лирикалары, арноолору, обондуу ырлары окуган адамды эркисизден жылмайткан сатира менен юморго бай саптары Какен Алмазбековду профессионал акын катары кыргыз элине таанытып турат. Башкача айтканда, акындын “Мелдеш”, “Ырлар”, “Мурас”, “Мен адаммын” деген ыр жыйнактарындагы лирикаларынан анын жаңы эстетикалык принциптери бекемделип, кунары бийик, философиялык, социалдык мааниси терең, идеялык-тематикалык жактын ар тараптуулугу арткан, поэтикалык туюнтуунун өзгөчө ыкмаларын таап калган акын экенин байкоо кыйын эмес. Бул “Бир баян”, “Батма”, “Кыянат”, “Асылкан” ж.б. поэмаларынан ачык көрүнөт.

Демек, К. Алмазбековдун чыгармачылыгында акындык өнөрдүн салттары менен профессионалдуулукка умтулуунун синтезинен жаралган чыгармалары, анын көркөм дүйнөсүндөгү салт менен жаңычылдыктын диалектикалык карым-катышы өзгөчө көркөм феномен катары көп кылымдар бою акындарыбызга жол көрсөтүп, мисал болуп берет деген ойдобуз.

Тубаса талант К.Алмазбеков 58 жаш курагында 1991-жылдын 20-сентябрында кайрылбас сапар тартып, арабыздан түбөлүккө бөлүнгөн.

Биринчи бөлүмдүн үчүнчү параграфы **“К. Алмазбековдун поэзиясы – ырчылар поэзиясынын жаңычыл көрүнүшү”** деп аталып, акындын чыгармаларынын профессионалдык бөтөнчөлүктөрү талдоого алынат.

К.Алмазбеков жигиттик курагына келип, ырчылыктын түмөн түйшүктүү убарасын тарта баштаган 50-60-жылдарда А.Токтомбаев, А.Осмонов, Т.Үмөталиев, К.Маликовдор баш болгон акындарыбыз фольклорго карата мамилесин жаңыча аныктоого багыт алган учур эле.

Калемдештериндей эле К. Алмазбековдун чыгармачылык таянычы, тажрыйба алчу мектеби кыргыз элинин оозеки чыгармаларынын үлгүлөрү, ырчылык өнөрдүн салттары болду. Мындан улам бир тарабынан фольклордук абалда туруп, экинчи жагынан жарым жартылай профессионал

адабиятка жакындашып келе жаткан акындардын чыгармачылык жолуна ориентр жасап, алардан түз таасир алды.

Акындык өнөрдүн салтына ылайык төкмө ырчылардын алгач көрүшкөндөгү ырдашууларына айланган саламдашуу ырлары профессионалдуу акындарыбыздын чыгармачылыгында кеңири колдонулуп, жагдайына жараша ар учурда ырдалып келет. Дал ушул акындык өнөрдөгү саламдашуу салтын улай К.Алмазбеков «Саламдашуу» ырын жаратат. Ыр саламдашуу ырынын калыптанган ыкмасында

Кылдарын козгоп жүрөктүн

Кыялым болбой талпына,

Урматтап дилден мен дагы

Узатам салам калкыма – деген саптар менен башталат.

Ырда «нары чап мейли, бери чап, нак жорго жолдон танбаган» чыныгы акындыктын сапатын ирети менен ырга айлантип, ырчылыктын «агын ак, карасын кара деп» эл бөлө турганын, кандай акын болсо да анын чыгармачылыгын эл баалап, эл тараза боло турганын ырга салат. Акындардын саламдашуулары көбүнчө эки акындын айтыш ырларында кезигип, түрдүү жагдай шартка жараша ырдалат.

К.Алмазбековдун «Саламдашуусу» акындар поэзиясындагы ырлардын мазмундук көчүрмөсү эмес. Анда саламдашуунун формасы толук кабыл алынган менен мазмундук жактан жаңыланганын, социалдык маани алганын байкоого болот.

Ал эми К. Алмазбековдун арман ырлары – элдик арман ырларынын кандай болсо ошондой көчүрмөсү эмес, ал ырлар акындын өз ой элегинен өткөрүп, чыгармачылык устаканасында кайрадан иштеп чыгып, анан элге тартуулаган чыгармалар. Акынды кыргыз элинин кыйырына тааныткан чыгармаларынын бири арман ырлары экенин белгилөөгө болот. Какен Алмазбековдун «Эненин арманы», «Оорулуу жигиттин арманы», «Баланын каты» же «Он үч жашар баланын арманы», «Айсарынын арманы», «Эненин каты» сыяктуу арман мотивинде жазылган чыгармалары элдик ырлар менен тамырлаш, киндиктеш.

«Эненин дастаны» – алты уулу согушка кетип кайтпай калган эненин арманы. Чыгарма

Ай-аалам уксун үнүмдү,

Айтайын арман күнүмдү.

Ажыдаар чачкан өрт алып,

Ачылган алты гүлүмдү.

Күн өтпөй жашым төкпөгөн,

Күйүткө белим бүгүлдү.

Уйкудан безип зар какшап,
Узатып далай түнүмдү,
Көп болду боздоп келатам

Көтөрүп мундуу жүгүмдү –деген арман ырларындагы салттуу саптар менен башталып, алтоонон бирдей айрылган эненин «азыркы күнү муң-кайгы» менен коштолуп, өтүп жаткан аянычтуу жашоосу көркөм сүрөттөлөт.

К.Алмазбековдун бул багыттагы «Эненин каты» деген арманы да окурмандын көңүлүн өзүнө бурбай койбойт. Эненин бала үчүн дүйнөдө жок теңдешсиз адам экендигин, ал жөнүндө ыр жазуунун чексиздигин, анын ыйыктыгына сөз жетпестигин чагылдырат. Бирок акындын “Эненин катын” окуп жатып көз алдыңа баласы карабай таштап кетип, азап чегип жүргөн апанын элеси келип, турмуштагы реалдуу окуяларды кооздоп, жасалгалабай кандай болсо дал өзүндөй сүрөттөп, коомдо көп учурап жаткан эне-бала маселесин көтөрүп чыккан. Чыгарма арман ырларынын мүнөзүнө ылайык эненин жаш кезинде өткөргөн күндөрү менен жалгыз уулунан жакшылык көрбөй, сары ооз балапан кезинен медресе тутуп чоңойткон баласынын ичкилик менен дос болуп, кайгыга салган учурун салыштыра салттуу образдык курулмалар менен өзгөчө көркөм сүрөттөйт:

Кубардым жашыл арча элем,
Куурадым бышкан алча элем.
Албарстай курчум мокоду,
Атлас кескен кайчы элем.
Көзүмдүн курчу барында,
Көркөмдөп сайма сайчу элем.
Тууралап ченеп боюңа,
Тукаба, баркут жайчу элем.
Шырдагын оюп, тон бычып,
Шыбагам бөлүп алчу элем.

Акын чыгармасында тигил же бул бир адамдын тагдырын ырга айланткан жок. Ал 1990-жылдардагы кыргыз элинин жаңыдан эгемендүүлүктү алып жаткан өткөөл учурдагы башаламандыктан улам, улуттук көркөм нарктуулуктар сүзүлүп, жаштарыбыз батыштын саясатына ыктап, эне менен баланын ортосундагы улуу, ыйык мамилеге доо кетип, ичкиликтин көйгөйүнөн улам күчөп бара жаткан социалдык маселелерди эненин арман ыры менен берген. Бул багытта “Эненин арманы”, “Эненин каты” аттуу ырларын жаратат. Ошондой эле турмуштук оош-кыйыштарды чагылдырган «Оорулуу жигиттин арманы», «Баланын каты» (элге эфир

аркылуу «Он үч жашар баланын арманы» деген ат менен белгилүү) аттуу арман ырлары да элдик ырга айланып кетти.

Кыргыз элинин оозеки чыгармаларында «Ак Мөөр», «Ак Саткын менен Кулмурза», «Ак Берметтин арманы», «Каптагайдын кызынын арманы» сыяктуу элдик поэмалар пайда болгон. Буга элдик арман ырлар чыгармачылык менен пайдаланылып, классикалык деңгээлге жеткен К.Акиевдин «Күлүсүн» поэмасын да кошууга болот. Жогорудагыдай эл арасына кеңири тараган тарыхый-турмуштук окуялардан улам жаралган К.Алмазбековдун «Айсары» аттуу арман ыры бар. Анда Кокон хандыгы. Турпандан чыккан кырк кербен Анжиян тараптан соода кылып, кайра өтүп баратканда Чүй боорунан алтын баштаган асыл буюмдарын уурдатышат. Ошол кезде хан Байтик солто элин солк дедирбей башкарып турган. Кербендер даттанып ага келишет. Байтик элден атанган урууларды түгөл жыйнап, акыры алтындын изин табат. Бирок аны ээсине кайтарбаш үчүн: «Уруу табылбады, бирок уурдатканыңарды төлөп берели», – дейт. Алтындын баасы толук эсептелип, ал чыгым элге чачылат. Айыпсыз элден калың мал алынат, ага кошумча айып үчүн кыркына кырк чаар ат, Турпандын ханына бир кыз тартуу кылынат. Ал кыз ашкан сулуу, кошокчу, ырчы Айсары аттуу, түндүкчү Тойчук дегендин жалгыз кызы болот. Доо бүтүп, кербендер кетээр алдында айыпка бараткан Айсары кыз минтип боздойт:

Асмандап бүркүт желде ойнойт,
Айыпсыз калтар жерде ойнойт.
Ачылган гүлдөй жадырап,
Армансыз киши элде ойнойт.
Ак чөлмөк кылып адамды
Айткыла кандай пенде ойнойт?!

Бул арманда айтылып өткөндөй эле айыпка буюм катары кетип бараткан Айсары кыздын муң-кайгысы сүрөттөлүп, эл-жеринен алыска аргасыз алыстатып жаткан адамдарга карата каргыш айтат.

Акындын чыгармачылыгында терме ырларынын орду өзгөчө. Райкан Шүкүрбековдун айтылуу “Жинди суу” баштаган термелери жаңы доордогу калктын көйгөйүнө айланган “жинди суунун” жакшы-жаман сапаттарын санап, жаштарды андан оолак болууга үндөп, адам деген парасатты бийик тутуп жүрүү керек деген идеяны бийик көтөрүүгө багытталган. Мына ушул өңдүү турмуштук жаңылануулардан улам жаралган терме ырларды жаратуунун салты Б.Сарногоевдин, К.Алмазбековдун чыгармачылыгында улантылган. Буга К.Алмазбековдун “Кызыл туу кыргыз кыздары”, “Салам берем кыздарга”, “Шаршен”, “Терме сабак”, “Он жылдагы окуя” аталыштарындагы термелери мисал болот.

Сырдашым, кумар жазарым,
Сыздасам күйүт басарым.
Каткырсам кошо каткырып,
Кайгырсам кабак ачарым.
Тепкедей чакта жанашып,
Тең көргөн жыргал, азабым.
Ыргагы жанга ырахат,

Ыр менин ыйык мазарым - деп бүткүл өмүр-жашоосунун кызыгын поэзия деп санаган акын өз термелеринде кыргыз элинин өткөн турмушундагы кыздарынын ар түрдүү тагдырын ырга салган «Кызыл туу кыргыз кыздары» деген термесинде Сайкал, Каныкей, Айчүрөк, Айганыштардан тарта Уркуя, Керимбүбү, Телегей, Сайра, Мыскал, Зууракандарга чейин токтолуп, элибиздин «туманга тунган белди ашып, туш тарап көөдөй караңгы» болгон кыйчалыш мезгилинде кыргыз кыздарынын элине туу болгонун, «таалайы үчүн элинин, кызыл өрт болуп туулган» баатырлыгын, ар өнөргө маш келип, эмгектен баар тапкандарын ырга салат.

Аялдар темасы буга чейин көп эле акындардын чыгармачылыгында айтылып, ырдалып келсе дагы кыз-келиндеринин жетишкендигин термелеп, өзүнчө ыр арноо К.Алмазбековго таандык. Ал тургай эл оозунда учкул саптар катары тарап кеткен

Кадырлап турса кең мекен,
Каныкей болуш эмне экен?..
Ардактап турса кең мекен,
Айчүрөк болуш эмне экен?..
Абалкы бийик туулардан

Азыркы кыздар кем бекен... деген саптарынан улам акындын аялзатка болгон өзгөчө сый урматын ачык байкайбыз. Бул саптар «жеке мааниге, өзүнчө жашоо мүмкүнчүлүгүнө» [Ибраимов К. Адабият, адам, жан дүйнө. – Ф.: 1986, 19] ээ болуп, афоризмге айланып кеткен.

Какен Алмазбековдун акындар чыгармачылыгында кездешүүчү бардык чыгармачылык түрлөргө кайрылып, аларды өз мезгилине, дооруна ылайык жаңылай алган. Ал акындар чыгармачылыгында абдан кеңири тараган айтыш жанрына да кайрылып, жаңыча ыкта өнүктүргөн. Буга акындын «Акындардын айтышы», «Келин менен жигиттин айтышы», «Молдо менен табыптын айтышы», «Алым сабак» деген айтыштары мисал боло алат. Айтыш формасындагы бул ырлар акындык ойду берүүдөгү диалогдук форманы пайдалануунун үлгүсү катары баалоого болот. Мисалы, «Алым сабак» деген айтышында кыз менен жигит кезектешип айтышат. Алгач

айтыш өнөрүнүн салты боюнча элге, журтка, бардык кесип ээлерине салам беришет:

Кыз:

Аткарган бүткүл талабын
Ардактап эркин заманын,
Күчүнөн таалай жаратып,
Гүлдөткөн туш-туш тарабын
Кымбатым, журтум, силерге
Кызыңар айтат саламын.

Жигит:

Тамшанткан дүйнө адамын
Таалайлуу эркин заманын,
Бийикке улам сүрөшүп,
Бирге ашкан турмуш дабанын
Бактылуу элим, силерге
Балаңар айтат саламын.

Айтышта андан ары кыз-жигит кезектешип, малчыларга, данчыларга, саанчыларга, багбандарга, балбандарга, кары-жашка бүт баарына салам айтышат. Айтышта айрым адамдарга мүнөздөмө берилип, жер-суунун пейзажы сүрөттөлүү менен катар, айтышып жаткан адамдын жашоого болгон көз карашы же болбосо ошол кырдаалга карата ой-жүгүртүүсү, позициясы баяндалат. Ал эми бул айтышта кыз менен жигит тамаша-чыны аралаш кыргыз айымдары менен мырзалары тууралуу кеп козгошуп, кыз аялдарды жактап-мактап ырдаса, жигит эркектерди алкоого алат.

Кыз: Ай-аалам сүйүп караган,

Аялдан дүйнө тараган.

Акылсыз эмей ким экен

Аялды төмөн санаган,

Алардын бири сен болбо

Аялын жүндөй сабаган.

Жигит: Сабасам он беш сутка бар,

Саргайып жатчу будка бар.

Жаңылса аны кечирип

Жакшы айтсаң качан укту алар.

Каш кагып улам бирөөнө

Качырат конгон кутту алар.

Бул чыгармалардан К.Алмазбековдун чыгармачылык башатында акындык көрөңгөсүндө элдик оозеки чыгармачылыктын жана ырчылар поэзиясынын уюткусу тургандыгын байкоого болот. Кээде айрым

адабиятчылар акындын чыгармачылыгынын синтездик мүнөзү жөнүндө сөз козгогондо ушул жагдайга басым жасашып, төкмөлүк таланттын күчү менен профессионалдык деңгээлге көтөрүлгөндүгүн белгилешет. К.Алмазбековдун чыгармачылыгынын өсүп-өнүгүшүндө Жеңижок, Осмонкул, Токтогул, Барпы сыяктуу төкмөлөр, Байдылда, Мидин, Райкан сыяктуу мыкты профессионал акындар анын аздектеген ички ориентири болгондугун көрө алдык. К.Алмазбеков аталган акындардын чыгармачылыгынан таасирленип, ошондой кылып көчүрүп койбостон, жаңыча багытта, өз стилине салып, индивидуалдуу чыгарма жаратууда негизги таяныч, булак катары пайдалана алды.

Иштин экинчи главасы **“Какен Алмазбековдун поэтикалык изденүүлөрү жана табылгалары”** деп аталып, эки параграфка бөлүнөт. Биринчи параграф **“Какен Алмазбековдун лирикасы: идеялык-тематикалык, көркөмдүк өзгөчөлүктөрү”** деп аталып, акындын ырларынын идеялык- тематикалык бөтөнчөлүктөрү талданат.

Какен Алмазбеков өмүрүндө баасы, баркы ченемсиз деген атоолорго ээ болгон ырларды жарата берген эмес.

Бүгүн менин кубанычым, жыргалым,
Жаңы баштап жазып жүргөн ырларым.

Кыйла кесип бизге кел деп чакырса,

Кылчактадым ыр жазууну кыйбадым — деп, акындыкты кадимкидей кесип катары тутуп, өзүнүн кубанычы да, жыргалы да ошол ырларда экенин сезип, аздектейт, ардактайт. Анын поэзиясына көз чаптырган адам элдик поэзия менен азыктанып, профессионалдуулукка умтулган чыгармачылык дем бар экенин байкайт. Алгачкы жарык көргөн **“Жыргал”** (1967) ырлар жыйнагындагы ырларынан төкмөлүк менен элдик поэзиянын салттарынын басымдуу экенин байкоо кыйын эмес. Бул мезгилдеги көпчүлүк акындарыбыз поэзияны профессионалдык деңгээлге көтөрүп, тематикалык жаңы чектерине багыт алган учуру эле. Ошого карабай К.Алмазбековдун бул жыйнагындагы **“Эгиз балалуу эненин алдейи”**, **“Мээ менен тил”**, **“Бир көрсөң”** сыяктуу ырлары акындын элдик поэзиянын башат булагынан азык алып, андан бийик көтөрүлө албай жатканын кабарлап турат. Ошого карабастан, ойду берүүнүн жаңыча ыкмаларына талпынуу, изденүү бар экендигин байкоо кыйын эмес. Ушул эле жыйнагындагы ырларынан акындын кайсы темадагы ырларды жазбасын турмуштун кемчилигин баамдай билип, ага карата жумшак юмор менен баа бере алган лиризм күчтүү. Дал ушул көркөмдүк-стилдик өзгөчөлүк улам кийинки жыйнактарда күч алып, жаңы баскычка көтөрүлө берет. Ал эми кийинки **“Мелдеш”** (1968) жыйнагынан акындын профессионализмге ыктоо, ойду

жаңыча берүүгө умтулуу, фольклоризмден бийиктөөсүн дароо байкоого болот. Анын “Карачы кандай балдар бар”, “Беш берен”, “Тарых музейинде” өңдүү ырларында поэтикалык ойдун алдыңкы планга чыга баштаганын көрөбүз.

Оронуп гүлгө чар тарап,
Ордолоп элге салтанат.
Ойнолгон майрам күүсүнөн,
Ойлорду бийлеп шаң чалат
(“Карачы, кандай балдар бар”)

же: Күлүктөй алга чураган,
Күндөрдүн бири чубаган.
Табышып тарых музейден,
Таанышып ал-жай сураган.
(“Тарых музейинде”)

Бул эки башка пафосто ырдалган саптардан акындын бир поэтикалык чөйрөдөн экинчи бир бийиктикке көтөрүлө баштаганын көрөбүз. Анын кандай тематикада, кандай мазмунда ырдалган ырларын албайбы баарын жалпылаштырып турган касиет чыгармаларынын түпкүлүгүндө адамзатынын нарктуулугуна, түпкүлүктүүлүгүнө арналганында. Бул К.Алмазбековдун чыгармачылыгындагы өздүк табылга дешке болот. Акындын ырларындагы дагы бир өзгөчөлүк ырларынын сюжеттүүлүгүндө. Мисалы, “Мелдеш”, “Күлүктөй күлүк ой керек” деген ырларында сүрөттөлүп жаткан окуянын кандай башталып, кандай өнүгүп, негизги бутага тийгени циклдештирилип берилип, акырында акындык бүтүм чыгарылат.

Күүлөнтүп мындай жарышка,
Күлүктү таптап чабышка.
Күлүктөй күлүк ой керек,
Күлүктүн сырын табышка.
(Күлүктөй күлүк ой керек”)

Чыгармачылык жолдо арадан он эки жылды өткөрүп, жарыкка чыгарган “Ырлар” (1980) жыйнагына көңүл токтотуп окусак акындын кадимкидей профессионалдык деңгээли жогорулаганын байкайбыз. 80-жылдардагы поэзиянын салтын улай “Геологдун ыры”, “Багбан кызга”, “Тегирменчилер күнү”, “Угузчу бир сөз”, “Колхоз кызына”, өңдүү эмгек алдыңкыларын даңазалап, алардын жакшы иштерин көркөм поэтизациялайт. Бул акындын өз замандаштарынын чыгармачылык шарынан калбай поэзиядагы жалпылыкты улантуусу. Ошондой эле бул жыйнакка “Чагылган”, “Жыпары белең баланын”, “Албырып шаттык жүзүндө”, “Угузчу бир сөз” деген ырлары да кирген. К.Алмазбековдун чыгармаларындагы уйкаштыктын

кыналыша түзүлүп, ыргактуулугунун бийиктиги, сөздөрүнүн төп жайгашышы обон жаратууга ылайыкташып турат. Ырлардагы мындай өзгөчөлүк кыргыздын ыр өнөрүн өнүктүрүүгө салым кошуп, бүгүнкү күнгө чейин өз деңгээлинен түшпөгөн мыкты, классикалык обондордун жаралышына негиз болгон.

Ал эми “Кимде айып” (1988) жыйнагында теманы тандоо, идеяны жеткирүү, көркөмдүккө көңүл буруу улам бийиктеп, акын катары турмуштук көрүнүштөргө жеке баа берүүсү улам жогорулап жатканын байкоо кыйын эмес. Акындын профессионалдык деңгээли улам жогорулап жатканы менен чыгармаларындагы фольклоризмден таптакыр кол үзүп кеткенин көрө албайсың. Бул нерсе акындын чыгармачылык дараметинин начардыгын күбөлөндүрбөйт. Тескерисинче К.Алмазбековдун элдик поэзия менен жазма поэзиянын ажырымын бириктирген өз алдынча чыгармачылык өзгөчөлүккө ээ болгон акын экенин күбөлөндүргөн чыгармалар жаралды. Бул касиет акындын көзү өткөн соң жарык көргөн “Эненин арманы” (1992) жыйнагынан да көрүнөт. Жыйнакта акындын көзү тирүүсүндө радио-телевидениеден ырдалып, элдин кеңири катмарына жат болгон дастандары, обондуу ырлары, термелери, топтоштурулган. Мына ушул жыйнактагы чыгармаларынан акынды чыныгы элдик поэзиянын салтына каныккан, андан чыгармачылык таасир, эргүү алып, профессионалдуулукка чабыт кура алган акын катары көрө алабыз.

Элдик поэзиянын көркөм кудурети дээринде таланты бар Какен Алмазбековго бир канат катары кызмат кылса, профессионалдык поэзиянын табиятын өздөштүрүү дагы бир канат катары поэзия мейкининде учууга көмөк көрсөткөн.

Акындын алгач жаралган “Жыргал” ырлар жыйнагынан тартып акыркы ыр топтомдорундагы чыгармаларына көз жүгүрткөнүбүздө улам кийинки ырларында профессионалдык деңгээли жогорулап, ойду берүүнүн жаңыча формасына кызыгуусу арта баштаганы байкалат. Мисалы “Кимде айып” жыйнагында тематикалык диапозону кеңейип, эмгекке, сүйүүгө, өмүргө деги эле турмушка карата эркин ой чабыт менен аралап, поэтикалык бийиктикке көтөрүлө берет. Акындын дагы бир өзгөчөлүгү өздүк талабынын бийиктигинде.

Жармачын, тыңын ылгабай,

Жазгыча эптеп жылмалай.

Барымдан жогум жакшыраак,

Акындын атын булгайбай - деп, өзүнүн ырларында кургак баяндап берүү эмес, образдуу, көркөмдүү, мазмундуу болушуна талап коюп, акын

деген аттын татыктуу алып жүрүүчүсү болуусуна умтулат. Мындай өздүк талап акындык чеберчиликтин бир кыйла бийиктешине алып келет.

Поэзияда көркөмдүк-стилдик, жанрдык өзгөчөлүк профессионализмге ыктоо, ойду жаңыча берүүгө умтулуу, фольклоризмден бийиктөө эволюциялык ыңгайда улам кийинки ыр жыйнактарында көрүнөт. Буга «Мелдеш» жыйнагындагы “Карачы кандай балдар бар”, “Беш берен”, “Тарых музейинде” ырлары, “Ырлар” жыйнагындагы “Геологдун ыры”, “Багбан кызга”, “Тегирменчилер күнү”, “Колхоз кызына” ырлары күбө.

Элдик поэзиянын табиятын, ички мыйзамдарын жакшы өздөштүргөн К.Алмазбеков профессионал поэзиянын эстетикалык тажрыйбаларын өзүнө калыптандырууда анын баардык салттарын колдонууга аракет кылат. Бул анын кемчилиги эмес, өзгөчөлүгү катары баалоого болот.

Тематикалык жактан алганда К.Алмазбековдун ырлары турмуштун баардык тарабын камтып, өмүр, тирүүлүк, турмуштагы терс көрүнүштөр, эне, бала, турмуштагы аялдын орду, табият, эмгек, сүйүү сыяктуу түбөлүктүү темаларга арналат. Акын сүйүп, өзгөчө көңүл коюп ырдаган ырлары – сүйүү ырлары. Бул темадагы ырларында жалпы поэзиядагы трафереттүүлүктөн алыс, реалдуулук менен жан дүйнөнүн чыныгы жаңырыгы катары жаралган.

Ырларына форма тандоо жагынан Какен Алмазбековдун чыгармачылыгында ар тараптуулукту байкоо кыйын эмес. Акындын чыгармаларында элдик поэзиянын нугунда терме, айтыш, саламдашуу формасындагы ырлары менен арноо, кат формасындагы ырларды да мыкты өздөштүрдү. Ыр түзүлүшү жагынан ошол мезгилде көп колдонулган “эркин” ыр, “ак” ыр түзүлүшүндө эмес чыгармаларынын дээрлик баардыгын салттуу ыр формасында жаратты.

Какен Алмазбековдун ырларындагы эң башкы өзгөчөлүк, ырларынын мазмундук, көркөмдүк жагынан шайма-шай иштелип, уйкаштыгы, мазмундуулугу, образдуу жөнөкөйлүгү менен катар музыкалуулугунда. Мындан улам сөзүнө обону дал келишкен «Сагынам», «Кайдасың», «Бир элес», «Айтып кой», «Дайым сенсиң оюмда» өңдүү ырлар жаралып, угармандар сүйүп уккан классикалык ырларга айланды.

Экинчи бөлүмдүн экинчи параграфы **“Акындын поэмаларындагы идея жана образ түзүү маселелери”** деп аталат.

К.Алмазбековдун поэма жаатындагы алгачкы аракеттери 60-жылдары (“Батма”) эле башталып, көркөмдүк ойду берүү, чыгарманы сюжеттик, композициялык жактан куроо маселесинде бийикке умтулуу улам кийинки поэмаларында (“Кыянат”, “Кыргызым – Чолполн жылдызым”) байкалып олтурат.

К.Алмазбековдун поэмаларында өткөн доордогу турмуштук көрүнүштөрдү жана тарых чындыгын жаратуу үчүн элдик казынага кайрылып, чыгармачылык диапазонун кеңейтип, элдик уламыштарды кайрадан иштеп чыгып, алардын өздүк версиясын жаратты. Акын образдарды кайрадан иштеп чыгууда көркөм образдык деңгээлге жеткирүү менен улуттук патриоттук сезимдин күч алышына жем таштап, лирикаларында айтып келе жаткан позициясын поэмаларында да уланткан. Бул акындын “Бир баян” поэмасында көрүнөт.

Поэмаларда акын образ түзүүдө натуралисттик ыкмада, турмуш кандай болсо, ошол калыбында чагылдаргын (Батма, Асылкан, Керим ж.б.) образдары реалдуу адамдын көркөм образын жартуу менен сүрөттөйт. Ошондой эле ойдон чыгарылып, негизги ойго баш ийдирилген романтикалуу образдарды (Жаният, Эльфа) да мыкты сүрөттөп берген.

Чыгармадагы образ акындын сүрөттөөлөрүнөн жаралат. Какен Алмазбековдун сүрөттөөлөрү көркөм каражаттардын шайма-шай колдонулушу менен ыксыз шөкөттөөдөн алыс туруп, мыкты тил байлыктын жана көркөмдүүлүктүн ширелишинен куралат.

Жалпылап алганда, К.Алмазбеков бирөөлөргө жагынууну, кошоматтанып багынууну билбей, жөнөкөйлүктү жөн көрүп, туура сүйлөп, түз жүрүп акынча жазып, адамча жашайт. Мунун өзү бирин-экин гана акындардын жазмышына туура келген сейрек бактылуулук.

КОРУТУНДУ

1. Какен Алмазбеков - башкаларга окшобогон чыгармачылык тагдыр күткөн акын. Анын 1960-жылдарынан башталган адабий жолунда “Жыргал” (1967), “Мелдеш” (1968), “Ырлар” (1980), “Кимде айып” (1988), “Эненин арманы” (1992), “Мурас” (2003), “Мен адаммын” (2006) деген ыр жыйнактары жарык көрсө дагы, текстери обон коштолуп, бүгүнкү күнгө чейин классикалык ырларга айланып эл арасында ырдалып жүрсө дагы акындын аты поэзия чеберлеринин арасында көп эскерилбей, а түгүл жазуучулар союзунун мүчөлүгүнө да өтпөй дүйнө салган;

2. К.Алмазбековдун чыгармачылыгы – элдик поэзия менен профессионалдуу поэзиянын синтезинен куралган көркөм дүйнө. Чыгармаларында эски формага жаңы мазмун берүүгө берилип, стилдештирүү, фольклордук образдар менен мотивдерди бүгүнкү күндүн талаптарына зордоп киргизиүү өңдүү кенемтелерден алыс. Ырларында элдик поэзия менен профессионал поэзиянын мыкты сапаттарынан куралган элдик дух сезилип турат. Мындан улам чыгармаларында фольклорго мүнөздүү

жандуу элестетүү менен жазма поэзияга мүнөздүү образдык ой жүгүртүүнүн биримдигинен түзүлгөн көркөм табылгалар арбын.

3. К. Алмазбековдун поэзиясы – ырчылар поэзиясынын жаңычыл көрүнүшү. 60-70-жылдары кыргыз поэзиясындагы оозеки поэзиянын нускалуу салттарын поэзияда ыктуу пайдалануу жагынан М.Алыбаев, Р.Шүкүрбеков, Б.Сарногоев, С.Эралиев, С.Жусуев өндүү акындардын чыгармачылык жолун К.Алмазбеков дагы улантып, элдик оозеки ырлардын формасына жаңы мазмун киргизүү, элдик даяр сюжеттерди кайрадан иштеп чыгуу маселелеринде бир катар ийгиликтерди жаратты. Ошол эле учурда айрым чыгармаларында фольклордун сферасынан чыга албай калган учурларды кездештирүү кыйын эмес.

4. К.Алмазбековдун чыгармалары нукура элдик мүнөз күткөн, улуттук колоритти бийик чыгалдырган ырлар дешке болот. Ал элдик оозеки чыгармачылыктагы арман, терме, айтыш өндүү жанрларды өзү жашап жаткан мезгилдин көйгөйлүү маселелерин чагылдырууда негизги форма катары пайдаланып, жанрдык мазмундук жактан жаңылануусуна өбөлгө түзгөн. Ошол эле учурда чыгармалардын мазмунунда кыргыздын улуттук өзгөчөлүктөрү негизги талап катары сакталып, мына ушул касиетинен улам акындын ырлары эл арасына кеңири тарап, элдик мүнөз күтүп кеткен чыгармаларга айланган.

5. Какен Алмазбеков - профессионал акын. Ал кыргыз адабияты калыптанып калган мезгилде адабий чөйрөгө аралашып, өзүнө чейинки профессионал поэзиянын өкүлдөрүнүн чыгармачылыгынан таалим алган, профессионалдуу поэзиянын эстетикалык салттарына канган дешке болот. Ошол эле учурда элдик оозеки чыгармачылыктын улантуучусу. Мына ушул жагынан акындын чыгармачылыгы башка акындардан айырмалуу.

6. Акындын поэтикалык дүйнөсүндөгү башкы өзгөчөлүк ырларынын мазмундук, көркөмдүк жагынан шайма-шай иштелип, уйкаштыгы, мазмундуулугу, образдуу жөнөкөйлүгү менен катар музыкалуулугунда. Мындан улам сөзүнө обону дал келишкен «Сагынам», «Албырып шаттык жүзүндө», «Чагылган», «Кайдасың», «Бир элес», «Айтып кой», «Дайым сенсиң оюмда» өндүү ырлар жаралып, угармандар сүйүп уккан классикалык ырларга айланды. Ошондой эле акындын термелери жана армандары бүгүнкү күнгө чейин ырдалып, акындын чыгармачылык өзгөчөлүгүнүн бир кырын көрсөтүп турат.

7. Какен Алмазбековдун чыгармаларынын тили кооз жана көркөм. Чыгармаларын жаратууда акын элдик поэзияда калыптанып калган улуттук поэзиянын көркөм каражаттарына таянып, өз оюн берүүгө багындырат.

Ошол эле учурда профессионалдуу поэзиянын көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн, ыр куруу мүмкүнчүлүктөрүн, уйкаштыкты түзүү ыкмаларын да кеңири пайдаланат. Чыгармаларынын тили элпек, ырларынын уйкаштыгы кыналыша түзүлүп, бирин экинчиси коштоп чыгармаларынын музыкалууулугун бийиктетип турат. Сүрөттөөлөрүндө эмоционалдуулук, логикалык ырааттуулук толук сакталып, ыр куруу техникасын мыкты өздөштүргөнүн байкоого болот.

Жыйынтыктап айтканда, Какен Алмазбеков – элдик чыгармачылык менен профессионалдуу поэзиянын жетишкендиктерин өзүнүн көркөм ойлоосунда синтездештире алган чоң акын. Анын ар бир чыгармасы кыргыз элинин жай турмушун, кайгы касиретин, келечекке умтулуусун чагылдырып, жаштарды адамдык улуу сапаттарга тарбиялай турган чыгармалар катары адабияттын тарыхында өз орду бар чыгармалар деп айтууга негиз бар.

**Диссертациялык иштин негизги мазмуну төмөнкү макалаларда
жарыяланды:**

1. Чыйбылова, Б. Синкретизм в художественном мышлении Какена Алмазбекова [Текст]/ Б.Чыйбылова // Интернаука научная дискуссия: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии - Москва, – 2016, –102-108-б.- [https:// elibrary.ru/ item.asp?id=26100353](https://elibrary.ru/item.asp?id=26100353)
2. Чыйбылова, Б. Пейзажная лирика К. Алмазбекова [Текст]/ Б.Чыйбылова // Издательства «Academu». – Москва, –2016 –№8 (11) – 46-49-б- [http:// elibrary.ru/ item.asp?id=26499937](http://elibrary.ru/item.asp?id=26499937)
3. Чыйбылова, Б. К. Алмазбековдун чыгармаларындагы арман ырларынын берилиши [Текст]/ Б.Чыйбылова // БГУ Жарчысы – 2014, – №4.-(30), - 118-119-б.
4. Чыйбылова, Б. К. Алмазбековдун лирикаларынын көркөмдүк өзгөчөлүктөрү [Текст] / Б.Чыйбылова // Кыргыз тили жана адабияты - 2014; №26, 146-148-б.
5. Чыйбылова, Б. К. Алмазбековдун поэмаларынын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүгү [Текст]/ Б.Чыйбылова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана - 2015; №11, - 150-152-б.
6. Чыйбылова, Б. К. Алмазбековдун поэмаларынын сюжеттик, композициялык өзгөчөлүгү [Текст]/ Б.Чыйбылова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана - 2015; №11, - 155-158-б.
7. Чыйбылова, Б. К. Алмазбековдун лирикасынын идеялык-тематикалык өзгөчөлүктөрү [Текст]/ Б.Чыйбылова // БГУ Жарчысы -2016; №1 (35), - 137-139-б.

Чыйбылова Бурул Асековнанын “Какен Алмазбековдун поэзиясы: улуттук башат жана жаңычылдык маселелери” деген темада филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 10.01.01 - кыргыз адабияты боюнча жазылган диссертациялык ишинин РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: поэзия, акындар чыгармачылыгы, акын, акындык салт, өздүк чеберчилик, тематика, жанр, импровизация, поэтика.

Изилдөөнүн объектиси: Илимий ишти жазууда К.Алмазбековдун өмүр таржымалы, чыгармачылык бөтөнчөлүгү тууралуу жазылган дээрлик бардык эмгектер, жарык көргөн жыйнактары, жалпы акындын мурастары объект катары пайдаланылды.

Изилдөөнүн максаты: Какен Алмазбековдун чыгармаларын илимий талдоодон өткөрүп, идеялык-тематикалык, көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн талдоо аркылуу чыгармачылыгына баа берүү. Акындын поэзиясындагы улуттук башатын таасирин, аны өздөштүрүү абалын талдоого алуу менен чыгармачылык көркөм ойдун синкретизмин, жаңычылдык белгилерин, ачып берүү.

Изилдөө усулдары: Какен Алмазбековдун чыгармачылыгын изилдөөдө салыштырма-тарыхый, типологиялык, анализ, синтез, системалаштыруу ыкмалары колдонулду.

Изилдөөнүн натыйжалары жана илимий жаңылыгы: Фольклордук салт, төкмөлүк менен жазмакерликтин жуурулушунан жаралган ырчылык жана профессионализмдин сапат-белгилерин чыгармачылыгында синтездештирген Какен Алмазбековдун поэзиясындагы улуттук башат менен жаңычылдык маселелерин алгач ирет талдоого алынышы менен аныкталат.

Колдонуу боюнча сунуштар: Изилдөөнүн жоболору жана тыянактары кыргыз поэзиясынын тарыхын окуп үйрөнүүдө, окуу китептери менен окуу куралдарынын мазмунун жаңылоодо сунуш кылынат.

Колдонуу чөйрөсү: Илимий иштин материалдары менен жыйынтыктары адабият тарыхын, кыргыз поэзиясынын маселелерин тактоого багытталат жана жогорку окуу жайларда филолог адистерди даярдоодо, жалпы билим берүүчү мектептерде колдонсо болот.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Чыйбыловой Бурул Асековны “Поэзия Какена Алмазбекова: национальные истоки и проблема новаторства” на соискание учёной степени кандидата филологических наук по шифру 10.01.01 – кыргызская литература

Ключевые слова: поэзия, творчество акынов, акын, акынские традиции, индивидуальное мастерство, тематика, жанр, импровизация, поэтика.

Объект исследования: При работе над диссертацией в качестве объекта использовались сведения из биографии К. Алмазбекова, все труды о его творческом своеобразии, изданные сборники стихов и другое творческое наследие поэта.

Цель исследования: Осуществить научный анализ произведений Какена Алмазбекова, с учётом их идейно-тематических, художественных особенностей оценить творчество поэта. Определить степень влияния национальных истоков на поэзию акына, глубину восприятия им фольклорных традиций и на этой основе раскрыть синкретизм художественного мышления поэта, его новаторство.

Методы исследования: При исследовании творчества Какена Алмазбекова нами были использованы сравнительно-исторический, типологический методы систематизации, анализ, синтез.

Результаты исследования и научная новизна: Впервые нами исследованы проблемы национальных истоков и новаторства в поэзии Какена Алмазбекова, который в своём творчестве сумел синтезировать фольклорные традиции, качества акына-импровизатора и писателя.

Предложения по использованию: Материалы исследования могут быть использованы при изучении истории кыргызской поэзии, обновлении содержания учебников и учебно-методических пособий.

Сфера использования: Результаты научной работы, его выводы направлены на уточнение истории литературы, проблем кыргызской поэзии, а также могут быть использованы при подготовке в высших учебных заведениях специалистов-филологов, для обучения в общеобразовательных школах.

RESUME

of the dissertation of Chybylova Burul Asekovna on the theme “Poetry by Kakena Almazbekova: national origins and the problem of innovation” for the academic degree of candidate of Philology specialty – Kyrgyz literature

Key words: poetry, the creativity of akyns, akyn, akyn`s traditions, individual crafts, thematics, genre, improvisation, poetics.

Object of research: In the dissertation was used the biography of K. Almazbekov as an object, all works about his creative originality, published poems and other creative heritage of the poet.

Purpose of research: To carry out a scientific analysis of Kaken Almazbekov`s works, with their ideological, thematic, artistic features, to evaluate the poet's work. Determine the degree of influence of national sources on the akyn`s poetry, the depth of perception of folklore traditions and on this basis reveal the syncretism of the poet's artistic thinking, his innovation.

Methods of the research: In studying Kaken Almazbekov's works, were used comparative-historical, typological methods of systematization, analysis, synthesis.

Results of the research and scientific novelty: For the first time we studied the problems of national origins and innovation in poetry Kaken Almazbekov, who was able to synthesize folklore traditions, the qualities of akyn-improvisator and a writer.

Suggestions for use: Research materials can be used in studying the history of Kyrgyz poetry, updating the content of textbooks and teaching aids.

Scope of use: The results of this scientific work, conclusions are directed to clarifying the history of literature, the problems of Kyrgyz poetry, and can also be used to teach specialists in philology at higher educational institutions for training in general schools.